

CHILDREN'S RIGHTS BEHIND BARS 2.0

RAPORT KRAJOWY
Z WYKONANIA
PROJEKTU

CHILDREN'S RIGHTS BEHIND BARS 2.0

RAPORT KRAJOWY Z WYKONANIA PROJEKTU

Niniejszy raport stanowi podsumowanie ponad dwuletniej pracy Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka w ramach, finansowanego przez Unię Europejską, projektu "Children's Rights Behind Bars 2.0".

Pierwszy z jego celów stanowiła poprawa warunków pozbawienia wolności dzieci poprzez podniesienie efektywności pracy podmiotów monitorujących te miejsca. Dodatkowym założeniem projektu była budowa świadomości prawnej pracowników placówek resocjalizacyjnych dla nieletnich, w szczególności poprzez stworzenie praktycznych narzędzi pozwalających im dokonywać samooceny ich pracy.

Wiele spośród działań projektu skupiało się na wzmocnieniu ochrony dzieci pozbawionych wolności poprzez budowanie ich świadomości prawnej, promowania idei partycypacji dzieci¹, a także zwracanie szerszej uwagi pracowników placówek na prawa i wolności osób pozbawionych wolności.

Ostatni finalny etap projektu stanowiło dokonanie analizy obowiązujących uregulowań prawnych dotyczących reintegracji byłych wychowanków placówek resocjalizacyjnych oraz przyjętej na ich podstawie praktyki działania.

SYSTEM POSTĘPOWANIA W SPRAWACH NIELETNICH

Polski system postępowania w sprawach nieletnich opiera się na pochodzącej z 1982 r. ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich². Choć ustawa ta była wielokrotnie nowelizowana, a jej pierwotny układ uległ znacznemu zaburzeniu, w dalszym ciągu niezmienione zostają główne założenia postępowania z nieletnimi.

Jego celem jest dążenie do przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich, a także stwarzanie warunków powrotu do normalnego życia nieletnim, którzy popadli w konflikt z prawem bądź z zasadami współżycia społecznego, a także umacnianie funkcji opiekuńczo-wychowawczej i poczucia odpowiedzialności rodzin za wychowanie nieletnich na świadomych swych obowiązków członków społeczeństwa.

Tym samym u.p.n. nakierowana jest na ideę ochrony dobra dziecka stojącego przed obliczem wymiaru sprawiedliwości. Organy postępowania dążą do osiągnięcia korzystnych zmian w osobowości i zachowaniu się nieletniego oraz do prawidłowego spełniania przez rodziców lub opiekuna ich obowiązków wobec nieletniego.

Przewidziane w ustawie działania podejmuje się w wypadkach, gdy nieletni wykazuje przejawy demoralizacji lub dopuści się czynu karalnego.

Pojęcie demoralizacji nie jest zdefiniowane w u.p.n. Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich jedynie przykładowo wylicza zachowania, które mogą być uznawane za wskazujące na demoralizację. Pod pojęciem tym rozumie się w szczególności naruszanie zasad współżycia społecznego, popełnienie czynu zabronionego, systematyczne uchylanie się od obowiązku szkolnego lub kształcenia

---

¹ Zgodnie z art. 12 Konwencji o Prawach Dziecka Państwa-Strony Konwencji zapewniają dziecku, które jest zdolne do kształtowania swych własnych poglądów, prawo do swobodnego wyrażania własnych poglądów we wszystkich sprawach dotyczących dziecka, przyjmując je z należyłą wagą, stosownie do wieku oraz dojrzałość dziecka.

² Ustawa z 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich, Dz. U. z 2018, poz. 969, j.t., dalej u.p.n.

zawodowego, używanie alkoholu lub innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia, uprawianie nierządu, włóczęgostwo, udział w grupach przestępczych.

Katalog środków, które decyzją sądu rodzinnego mogą być zastosowane wobec nieletnich, można uznać za obszerny. Dysponuje on szeroką gamą środków wychowawczych, które mogą być stosowane wobec nieletnich. Może on zobowiązać nieletnich do określonego postępowania, upomnieć, zastosować nadzór kuratora, organizacji społecznej, a także umieścić ich w młodzieżowym ośrodku wychowawczym. Dodatkowo, w ramach swoich kompetencji sąd rodzinny może zaordynować wobec nieletnich środki o charakterze leczniczym, w tym umieszczenie ich w domu pomocy społecznej oraz zakładzie psychiatrycznym.

Najsurowszym środkiem wychowawczym, który może być orzeczony wobec nieletniego jest umieszczenie go w młodzieżowym ośrodku wychowawczym, maksymalnie do ukończenia przez niego 18 r. życia.

Co niezwykle ważne, środki wychowawcze mogą być stosowane praktycznie wobec każdego dziecka wskazującego przejawy demoralizacji. Ustawa nie zawiera bowiem dolnej granicy wieku, od którego można je stosować. Dane Ministerstwa Sprawiedliwości pokazują, że stosuje się już w stosunku do dzieci sześciolletnich³.

Dodatkowo, sąd rodzinny może orzec o umieszczeniu w zakładzie poprawczym dziecka, które dopuściło się czynu karalnego. Taka sytuacja może mieć miejsce jedynie wobec dziecka, które ukończyło co najmniej 13 lat. Ustawa wymaga, aby za taką decyzją sądu rodzinnego przemawiała wysoki stopień demoralizacji dziecka oraz okoliczności i charakter czynu, a w szczególności fakt, że inne środki wychowawcze okazały się wobec niego nieskuteczne lub nie rokujące jego resocjalizacji. Czas pobytu w zakładzie poprawczym ma charakter nieoznaczony. Nie może trwać on jednak dłużej niż do ukończenia przez nieletniego 21 r. życia.

W dniu 1 stycznia 2017 r. w polskich zakładach poprawczych oraz schroniskach dla nieletnich przebywało 757 dzieci. W tym samym dniu w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych przebywało 4371 dzieci⁴.

PODSUMOWANIE DZIAŁAŃ

PRAKTYCZNY PRZEWODNIK DO MONITOROWANIA MIEJSC POZBAWIENIA WOLNOŚCI DZIECI

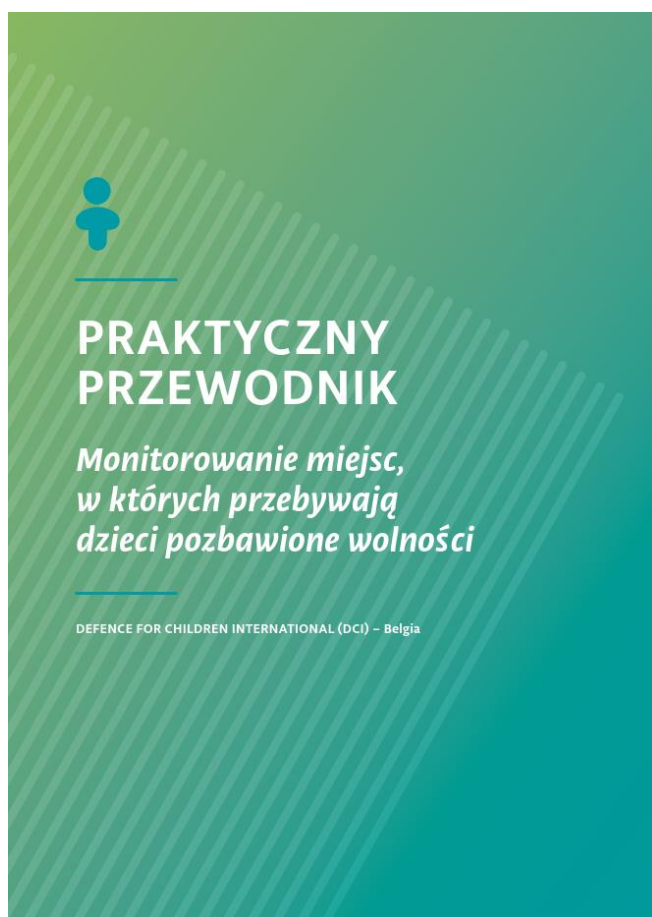
Jednym z głównych zadań, które nałożył na HFPC projekt, było rozpowszechnienie na terenie Polski wiedzy na temat praktycznego przewodnik poświęconego monitorowaniu miejsc, w których przebywają dzieci pozbawione wolności⁵. Podręcznik ten został opracowany przez Sarah'ę Grandfils pod nadzorem Benoît'a Van Keirsbilck'a, dyrektora Defence for Children International (DCI) - Belgia oraz przewodniczącego DCI-International. Jego redakcję wsparła także specjalistyczna wiedza 14 partnerów i partnerów stowarzyszonych z całej Europy oraz międzydyscyplinarny zespół 11 międzynarodowych ekspertów wysokiego szczebla pracujących nad pierwszą edycją projektu

---

³ Informator Statystyczny Ministerstwa Sprawiedliwości, dostęp pod adresem: <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie/download,2853,25.html>

⁴ Ministerstwo Sprawiedliwości w trybie dostępu do informacji publicznej.

⁵ Podręcznik dostępny jest pod adresem: http://www.hfhr.pl/wp-content/uploads/2018/11/Praktyczny-Przewodnik.-Monitorowanie-miejsc-pozbawienia-wolno%C5%9Bci-w-kt%C3%B3rych-przebywaj%C4%85-dzieci_HFPC.pdf

„Children’s Rights Behind Bars”. Jedną z organizacji uczestniczących w przygotowaniu podręcznika była Helsińska Fundacja Praw Człowieka.

Za podstawowe założenie podręcznika uznano stworzenie, w oparciu o międzynarodowe standardy praw człowieka, zespołu wskaźników przydatnych przy dokonywaniu monitoringu miejsc detencji dzieci, formułowaniu zaleceń pokontrolnych i przeprowadzaniu rewizytacji. Z założenia miał on więc ułatwić pracę wszystkim podmiotom zaangażowanym w wykonywanie funkcji kontrolnej w stosunku do miejsc pozbawienia wolności, w tym przede wszystkim członkom Narodowych Mechanizmów Prewencji Tortur, pracownikom instytucji rzeczniczych, sędziom rodzinnym, parlamentarzystom, a także przedstawicielom organizacji pozarządowych.

Wszystko to zdecydowało o przetłumaczeniu niniejszego podręcznika na siedem języków obcych, w tym język polski. Polskie tłumaczenie podręcznika wykonało biuro Rzecznika Praw Dziecka we współpracy z Helsińską Fundacją Praw Człowieka. Dodatkowo polskie wydanie zostało dostosowane do potrzeb polskiego odbiorcy. HFPC wzbogaciła je o omówienie krajowych standardów dotyczących praw dziecka, wniosków z wystąpień Rzecznika Praw Dziecka oraz Rzecznika Praw Obywatelskich, rekomendacji wynikających z monitoringów przeprowadzonych przez Krajowy Mechanizm Prewencji Tortur oraz organizacje pozarządowe.

Dbając o jak najszersze rozpowszechnienie podręcznika, HFPC ogłosiła jego wydanie w rocznicę przyjęcia Konwencji o Prawach Dziecka – w Międzynarodowym Dniu Ochrony Praw Dziecka. Podręcznik został opublikowany w kanałach społecznościowych HFPC, a także wysłany, w formie papierowej do Krajowego Mechanizmu Prewencji Tortur (25 sztuk), Rzecznika Praw Dziecka (50 sztuk) oraz Stowarzyszenia Sędziów Rodziny w Polsce (50 sztuk). Kopię podręcznika wysłano również do każdego polskiego europarlamentarzysty. Po kilka egzemplarzy podręcznika przekazaliśmy również klubom i kołom poselskim działającym w Sejmie, a także wybranym organizacjom pozarządowym.

WARSZTATY DLA PRACOWNIKÓW PLACÓWEK DLA NIELETNICH

Jednym z celów zrealizowanego przez HFPC projektu było upowszechnianie wiedzy na temat praw dzieci przebywających w placówkach resocjalizacyjnych. W tym celu pracownicy projektu przeprowadzili łącznie 12 warsztatów dla 69 pracowników zatrudnionych w dwóch zakładach poprawczych.

Pierwszym z nich był Zakład Poprawczy w Studzieńcu. Stanowi on obecnie najstarszy zakład poprawczy w Polsce. Ta licząca 100 miejsc instytucja w całości przeznaczona jest dla chłopców, wobec których orzeczono środek poprawczy. W trakcie szkoleń przebywało w nim 30 nieletnich.

Drugą z odwiedzanych jednostek był Zakład Poprawczy i Schronisko dla Nieletnich w Warszawie - Falenicy, przeznaczone dla dziewcząt, wobec których stosowany jest środek poprawczy, a także tych, które oczekują w miejscu detencji na podjęcie decyzji w ich sprawie przez sąd rodzinny.

W każdej z wizytowanych placówek wykonawcy projektu przeprowadzili po 6 warsztatów. Wzięli w nich udział pracownicy zakładów poprawczych o różnych specjalnościach: wychowawcy, nauczyciele, ochroniarze, a nawet kucharki.

Wszystkie warsztaty zbudowane były w podobny sposób. Pracownicy HFPC – Marcin Wolny, Katarzyna Wiśniewska oraz Piotr Kładoczny prezentowali w ich trakcie międzynarodowe standardy ochrony praw dziecka. Poszczególne uprawnienia nieletnich opisywane były z uwzględnieniem kwestii praktycznych: problemów obserwowanych przez KMPT, organizacje pozarządowe, Rzecznika Praw Obywatelskich oraz Rzecznika Praw Dziecka. Aby zachęcić pracowników do większego zaangażowania w dyskusję, każde z omawianych zagadnień dotyczyło potencjalnych problemów, z którymi może spotkać się personel placówek dla nieletnich.

Pierwszy z warsztatów skupiał się na generalnych zagadnieniach dotyczących praw człowieka. Przedstawiciele HFPC omówili założenia projektu, zaprezentowali, przetłumaczony na język polski, praktyczny podręcznik do monitorowania miejsc detencji dzieci. W dalszej części szkolenie dotyczyło głównych zasad Konwencji o Prawach Dziecka, zasady dobra dziecka, partycypacji i niedyskryminacji, a także konsekwencji prawnych pozbawienia wolności dziecka. Szereg uwag został poświęcony zjawisku monitoringu miejsc detencji.

Drugi warsztat poświęcony był omówieniu najważniejszych standardów ochrony praw człowieka dotyczących zakwaterowania, wyżywienia, higieny oraz ubrań zapewnianych wychowankom placówek resocjalizacyjnych. Każde z poszczególnych zagadnień rozpoczynało się od krótkiego przypadku prezentującego praktyczne problemy występujące w jednostkach resocjalizacyjnych; zwracano uwagę na problemy obserwowane przez HFPC oraz KMPT w trakcie ich monitoringów miejsc pozbawienia wolności.

W trakcie trzeciego z warsztatów omawiano zagadnienia związane z bezpieczeństwem. Szczególny nacisk został położony na zakaz tortur, nieludzkiego i poniżającego traktowania lub karania, zasady używania środków przymusu bezpośredniego, sposób wykonywania przeszukania i kontroli osobistych, a także stosowanie środków dyscyplinarnych wobec wychowanków placówek resocjalizacyjnych. Istotnym elementem tego warsztatu było również wytłumaczenie roli mechanizmów skargowych w życiu wychowanków i ich znaczenia dla skutecznego przestrzegania praw człowieka w miejscu detencji.

Warsztat czwarty dotyczył zagadnień związanych z kontaktami ze światem zewnętrznym, prawem do edukacji i szkolenia zawodowego. Reprezentanci HFPC zwrócili szczególną uwagę na rolę obrońcy w postępowaniu w sprawach nieletnich, tłumacząc wszystkie stereotypy i mity narosłe wokół tego.

W trakcie piątego warsztatu zebrani omówili zagadnienia związane z opieką medyczną, a także reintegracją. Szczególny nacisk został położony na problemy natury systemowej, a w szczególności brak należytej oferty wspierającej reintegrację byłych wychowanków placówek resocjalizacyjnych. Wnioski wypracowane w trakcie tych warsztatów stały się istotnym załącznikiem dla analizy świadczeń reintegracyjnych opracowanych w trakcie dalszego trwania przedmiotowego projektu.

WNIOSKI Z WARSZTATÓW

Warsztaty wykazały, że zarówno krajowe i międzynarodowe standardy praw człowieka są słabo rozpowszechnione wśród pracowników zakładów poprawczych. Brakuje wiedzy na ich temat, a także tego, gdzie ich w ogóle szukać. Często rozwiązują oni problemy na podstawie przypuszczeń, usłyszanych informacji, a nie norm o charakterze *soft law*.

Problemem pozostaje również szczątkowa regulacja praw nieletnich na poziomie krajowym, która nie gwarantuje, że każdy z wychowanków będzie w równym stopniu korzystał z przysługujących mu praw. W efekcie zakres jego praw zależy w dużej mierze od osoby dyrektora placówki, przyjętego regulaminu i poziomu wiedzy kadry.

Zajęcia uwydatniły, że w placówkach resocjalizacyjnych w dalszym ciągu problemem mogą być przejawy poniżającego traktowania. W obserwowanych przypadkach miały one charakter nieintencjonalny, wynikający raczej z braku szkoleń, wiedzy i niedostatecznej świadomości prawnej pracowników placówek, a nie ich celowego działania nakierowanego na wyrządzenie dzieciom krzywdy.

Warsztaty były również okazją do tego, aby zwrócić uwagę pracowników na problemy podnoszone w trakcie spotkań z samymi wychowankami. Dobrym przykładem była kwestia sposobu przeprowadzania kontroli osobistych wychowanków przez pracowników ochrony. Przedstawiciele HFPC uwrażliwili ich pod kątem prawidłowości przeprowadzania kontroli osobistych. W trakcie kolejnych zajęć z wychowankami wskazali oni na zmianę sposobu przeprowadzania kontroli osobistych i szersze zagwarantowanie im poczucia intymności.

Sytuacja ta najdobitniej potwierdziła konieczność dalszych szkoleń, rozpowszechniania standardów praw człowieka wśród pracowników jednostek resocjalizacyjnych i przeprowadzania superwizji ich pracy. Konieczne wydaje się również podejmowanie działań rozpowszechniających standardy, wydawanie rekomendacji i okólników, które przyczyniałyby się do jednolitego standardu opieki nad dziećmi pozbawionymi wolności w placówkach resocjalizacyjnych.

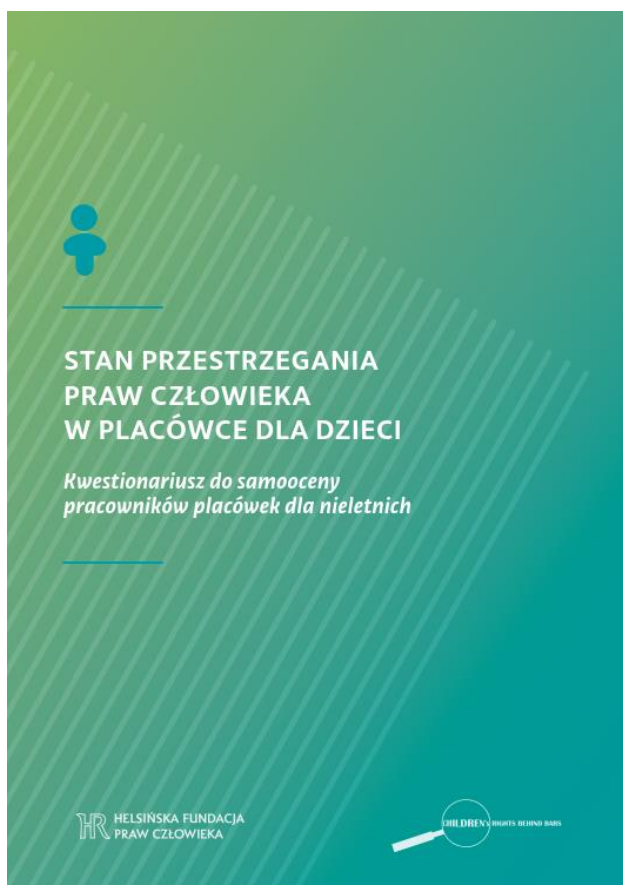
Prezentowane przez przedstawicieli HFPC kwestie spotkały się z różnymi reakcjami. Nieliczna część uczestników warsztatów otwarcie je kontestowała, wskazując, że zastosowanie ich w codziennej pracy mogłoby zaszkodzić pracy z dzieckiem.

W jednym z przypadków wychowawca zwrócił nawet uwagę, że prowadzone równoległe warsztaty z wychowankami, przyczyniły się do większej świadomości ich praw, co utrudnia mu pracę resocjalizacyjną.

Z drugiej strony pojawiały się również reakcje wskazujące zrozumienie dla proponowanych przez HFPC treści, z których wynikało, że większa świadomość praw nieletnich, zwiększenie stopnia ich uczestnictwa w życiu placówki, to większa szansa na należyte przygotowanie ich do życia na wolności.

NARZĘDZIE DO SAMOOCENY

Finalnym aspektem każdego z warsztatów dla pracowników placówek dla nieletnich było opracowanie zestawu pytań dotyczących kwestii omawianych w trakcie każdego z nich. Autorzy projektu doszli bowiem do wniosku, że ochrona dzieci pozbawionych wolności przed naruszeniem ich praw jest zadaniem wspólnym. Wymaga bowiem zaangażowania wielu aktorów. Nie tylko krajowych i międzynarodowych mechanizmów ochronnych (np. CPT czy KMPT), lecz także innych instytucji

ochrony praw człowieka, takich jak Rzecznik Praw Dziecka, Rzecznik Praw Obywatelskich, sędziowie, przedstawiciele społeczeństwa obywatelskiego, czy nawet posłowie.

Warunkiem *sine qua non* skuteczności tych działań zawsze jednak będzie systemowe budowanie świadomości osób pracujących z dziećmi. Zarówno co do idei praw dziecka, jak i w zakresie funkcjonowania monitoringu ich przestrzegania w miejscach detencji.

To szczególnie ważne, jeśli zauważy się, że wykonywane przez pracowników placówek resocjalizacyjnych zadania nie należą do łatwych. Wymagają z jednej strony respektowania praw nieletnich, z drugiej stosowania skutecznych i nowoczesnych strategii wychowawczych. Trzeba nie lada umiejętności i wiedzy o prawach człowieka, żeby dobrze się z tego zadania wywiązać.

HFPC postanowiła to zadanie ułatwić, konstruując narzędzie do samooceny pracowników dla nieletnich⁶. Jego wstępny kształt został opracowany w oparciu o pytania przygotowane przez pracowników biorących udział w każdym z warsztatów. W trakcie ostatniego, szóstego warsztatu mieli oni okazję do przeprowadzenia jego ewaluacji, wskazania słabych oraz mocnych stron, a także zgłoszenie uwag, co do użytej w nim formy i języka.

Finalny kształt narzędzia do samooceny pracowników dla nieletnich nadali Katarzyna Wiśniewska oraz Marcin Wolny, bazując na pytaniach przygotowanych przez samych pracowników placówek dla nieletnich, międzynarodowych rekomendacjach dotyczących praw człowieka oraz wnioskach z monitoringów wykonywanych przez KMPT.

Efektom ich pracy był, liczący ponad 150 pytań, kwestionariusz do samooceny pracowników dla nieletnich, adresowany przede wszystkim do pracowników zakładów poprawczych, schronisk dla nieletnich, młodzieżowych ośrodków wychowawczych oraz policyjnych izb dziecka. Każde z opracowanych pytań zostało wyróżnione symbolem, wskazującym potencjalnych adresatów tych pytań.

Na każde z postawionych w nim pytań osoba dokonująca samooceny może odpowiedzieć tak lub nie. Pytania skonstruowane są w ten sposób, aby zawsze poprawną odpowiedzią na każde z nich była odpowiedź twierdząca. Jeśli więc pracownik placówki resocjalizacyjnej odpowie na którekolwiek z nich w sposób przeczący, może to oznaczać, że praktyka jego działania odbiega od międzynarodowych standardów ochrony praw dziecka. W takim wypadku powinien on sam sięgnąć do omawianych

⁶ Narzędzie dostępne jest pod adresem: http://www.hfpc.pl/wp-content/uploads/2018/11/Kwestionariusz-do-samooceny-stanu-przestrzegania-praw-cz%C5%82owieka-w-plac%C3%B3wce-dla-dzieci_HFPC.pdf

standardów albo zwrócić się z prośbą o wyjaśnienie do Krajowego Mechanizmu Prewencji Tortur lub innego podmiotu, np. Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka.

Z kwestionariusza mogą korzystać wszyscy pracownicy wymienionych instytucji. Zarówno pracownicy pedagogiczni, jak i ci, którzy na co dzień nie pracują bezpośrednio z dziećmi. Autorzy kwestionariusza zaznaczyli, że na część pytań będzie mogła odpowiedzieć wyłącznie dyrekcja placówki. Ich zdaniem nie oznacza to jednak, że inni pracownicy pytania te powinni pomijać. Odpowiedź na wszystkie pytania pozwoli bowiem na stopniową budowę świadomości wszystkich pracowników placówki, tak aby byli oni w stanie identyfikować przypadki łamania praw człowieka, zwracać na nie uwagę dyrekcji oraz innym pracownikom.

Kwestionariusz podzielony jest na kilka działów według praw i wolności, z którymi powiązane są określone prawa i obowiązki: dzieci, pracowników oraz polskiego państwa.

Pierwsze z pytań kwestionariusza dotyczą kwestii przyjęcia wychowanka do placówki, wstępnej rozmowy z nim, badania lekarskiego, skutecznej informacji o jego prawach i obowiązkach.

Drugi z działów kwestionariusza dotyczy warunków bytowych w placówce resocjalizacyjnej. Odnosi się do kwestii posiadania przedmiotów osobistych, pobytu na świeżym powietrzu, zapewniania odzieży czy środków higieny.

Trzecia z części kwestionariusza dotyczy tematyki opieki zdrowotnej, odnosząc się m.in. do kwestii opieki profilaktycznej, kształtowania odpowiednich nawyków higienicznych, czy podawania leków. Porusza również kwestie edukacji zdrowotnej i dostępności środków antykoncepcyjnych.

Kolejny z działów kwestionariusza poświęcony jest tematyce bezpieczeństwa i związanych z nią kwestii przeprowadzania kontroli osobistej, pobieżnej i kontroli pomieszczeń. HFPC pokrótce omówiła w niej również wątpliwości prawne dotyczące możliwości dokonywania kontroli osobistych w zakładach poprawczych.

Następna z części kwestionariusza odnosi się do zagadnienia stosowania środków przymusu bezpośredniego, procedury, dokumentacji i sposobu ich użycia. Szósty z jego działów poświęcony jest z kolei zagadnieniom związanym z korzystaniem przez personel placówki ze środków dyscyplinarnych, wskazując m.in. na niemożność stosowania kar cielesnych czy odpowiedzialności zbiorowej.

Trzy dalsze części kwestionariusza dotyczą zagadnień związanych z kontaktami ze światem zewnętrznym, dostępem do posług religijnych oraz kwestii podejmowania przez wychowanków placówek edukacji oraz pracy.

Przedostatnia z części kwestionariusza poświęcona została tematyce reintegracji, a w szczególności przygotowania wychowanków do wyjścia na wolność, opracowania planu usamodzielnienia, zapewnieniu miejsca zamieszkania po opuszczeniu przez niego placówki resocjalizacyjnej.

Finalna część kwestionariusza dotyczy zaś kwestii skarg, reakcji na nie i uświadamiania wychowanków placówek na ich temat.

WARSZTATY DLA WYCHOWANKÓW PLACÓWEK DLA NIELETNICH

Jednym z istotnych elementów projektu było również przeprowadzenie cyklu warsztatów dla wychowanków zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich. Podobnie, jak w przypadku warsztatów dla pracowników zakładów poprawczych, warsztaty te odbyły się w zakładach poprawczych w Studzieńcu oraz Warszawie – Falenicy.

Ogółem wzięło w nich udział 28 chłopców i dziewcząt w wieku od 16 do 19 lat. Każde z nich popełniło w przeszłości poważny czyn karalny i było umieszczone w zakładzie poprawczym na podstawie orzeczenia sądu rodzinnego.

Celem przeprowadzonych warsztatów było przede wszystkim podwyższenie świadomości wychowanków na temat praw dziecka. Po drugie, wskazanie im jak ważna jest znajomość swoich praw i korzystanie z nich na co dzień, zarówno w miejscu, w którym aktualnie są, jak i po jego opuszczeniu. Dodatkowo przedstawiciele HFPC – Elżbieta Czyż i Janina Kłosowska położyły szczególny nacisk na kwestię implementacji art. 12 Konwencji o Prawach Dziecka, ustanawiającego zasadę partycypacji. Zgodnie z nią Państwa-Strony Konwencji zapewniają dziecku, które jest zdolne do kształtowania swych własnych poglądów, prawo do swobodnego wyrażania własnych poglądów we wszystkich sprawach go dotyczących, przyjmując je z należytą wagą, stosownie do wieku oraz dojrzałości dziecka. W tym celu Konwencja gwarantuje dziecku możliwość wypowiedzania się w każdym dotyczącym go postępowaniu sądowym i administracyjnym, zarówno bezpośrednio, jak i za pośrednictwem przedstawiciela bądź odpowiedniego organu.

W obu czternastoosobowych grupach przedstawiciele HFPC przeprowadzili osiem warsztatów. Każdy z nich trwał od 1,5 do 2 godzin. Aby minimalizować negatywny wpływ warsztatów na pracę placówek warsztaty były łączone w bloki, po dwa warsztaty jednego dnia.

Każdy z nich zaczynał się od krótkiego wykładu, wskazującego na najważniejsze elementy zajęć, omawiał pojęcia i zagadnienia związane z tematyką warsztatu. Był też doskonałą okazją do powtórzenia materiału opanowanego na poprzednich zajęciach.

Wszystkie zajęcia były prowadzone metodami aktywnymi, z wykorzystaniem takich technik jak: dyskusja w grupie i prezentowanie rezultatów na forum, burza mózgów, przygotowywanie plakatów na zadany temat, a także *case studies*.

Pierwszy blok zajęciowy, składający się z dwóch warsztatów miał na celu sprawdzenie rozumienia podstawowych pojęć dotyczących praw człowieka oraz praw dziecka. W jego trakcie wychowankowie zakładów pracowali w grupach. Ich podstawowym zadaniem było wskazanie podstawowych praw człowieka i dziecka.

Obok prawidłowo wymienionych praw człowieka (np. prawa do prywatności czy wolność słowa) znajdowały się takie, jak prawo do miłości, życzliwości, dobrych warunków bytowych, opieki. Zarówno w grupie chłopców, jak i dziewcząt wychowankowie wykazywali się formalną znajomością większości praw człowieka. Nie zawsze jednak rozumieli ich istotę i znaczenie. W szczególności mieli duże problemy z rozumieniem różnic pomiędzy prawami, a potrzebami człowieka. Definiowanie tej różnicy było jednym z podstawowych zagadnień, wokół których poruszał się pierwszy z bloków warsztatów. Ich tematyka poświęcona była ponadto tłumaczeniu różnic pomiędzy prawami człowieka oraz dziecka, zasad i kryteriów ich ograniczania, a także możliwości ich dochodzenia. Wychowankowie analizowali poszczególne uprawnienia, w kontekście relacji władza – jednostka, a także możliwości wywiedzenia z nich roszczenia. Celem tego działania było zbudowanie świadomości wychowanków placówek, tak aby mogli oni z łatwością odróżniać swoje prawa od swoich potrzeb.

Drugi blok warsztatów poświęcony był prawom wychowanka i regulaminom zakładu. Wychowankowie w grupach pracowali nad katalogami praw i obowiązków wychowanka zakładu, wybierając z katalogów praw i wolności, które przygotowali na poprzednich zajęciach, te prawa, które są ich zdaniem dla nich najważniejsze z perspektywy przebywania w zakładzie. Do nich dodawali te

uprawnienia, które były dla nich szczególnie ważne. Najczęściej wskazywali wśród nich prawo do otrzymania przepustki z zakładu poprawczego, czy możliwość uzyskania kieszonkowego.

Kolejnym z zadań, które pojawiały się w tym bloku warsztatów, była analiza istniejących regulaminów zakładów poprawczych, pod kątem sprawdzenia tego, czy wyszczególniony przez nich katalog praw i wolności znajduje odzwierciedlenie w tekście regulaminu. Przy okazji pracownicy HFPC zwracali uwagę na znajomość regulaminu przez samych wychowanków, a także to, czy jego treść jest dla nich zrozumiała.

Ostatnim z zadań, przed którym stanęła młodzież w drugim bloku warsztatów, było wskazanie zmian, które wprowadzili w regulaminie swojej placówki. Chłopcy nie zgłosili w tym zakresie żadnych uwag. Zgodnie uznali, że regulamin zawiera wszystkie potrzebne regulacje.

Zupełnie inaczej było w grupie dziewcząt. Niektóre twierdziły, że regulamin w przedstawionej im wersji (przekazany nam przez dyrektora) widzą po raz pierwszy. Tymczasem zgodnie z obowiązującymi przepisami każdy wychowanek w trakcie przyjęcia do zakładu podpisuje, że został zapoznany z regulaminem.

W trakcie rozmowy, zarówno z chłopcami jak i dziewczętami, okazało się, że żadne z dzieci nie czytało regulaminu przed podpisaniem dowodu zapoznania się z nim. Wszystkie podpisywały na ogół nie mając w ogóle pojęcia, jaki podpisują dokument.

Trzeci blok tematyczny dotyczył realizacji poszczególnych aspektów art. 12 Konwencji o prawach dziecka, a w szczególności jego prawa do informacji, wolności wypowiedzi, a także prawa do zabrania głosu i wzięcia go pod uwagę w każdej sprawie dotyczącej dziecka (partycypacji).

Również i w trakcie tych warsztatów praca odbywała się w grupach. Każda z grup wychowanków miała za zadanie wskazać, co poszczególne uprawnienia wynikające z art. 12 Konwencji o prawach dziecka, znaczą w ich życiu, jak są realizowane w zakładzie poprawczym, a także w życiu na wolności.

Dodatkowo trzeci blok warsztatów skupiał się na pracy na kazusach. Zadaniem wychowanków placówki było ustalenie, czy w zaprezentowanym im przypadku doszło do naruszenia ich praw i wolności, a następnie uargumentowanie swojej odpowiedzi. Przykładowe kazusy dotyczyły m.in. sytuacji, w której w zakładowej łazience zainstalowana jest kamera monitoringu, czy wstrzymania wszystkim wychowankom placówki resocjalizacyjnej przepustek z powodu zachowania jednego z nich.

Na koniec grupy otrzymały zadanie przygotowania plakatu dotyczącego jednego z omawianych praw człowieka. Prace plastyczne cieszyły się dużym zainteresowaniem wychowanków placówki, choć nie wszyscy z wychowanków byli pewni, że uda im się to zrobić. Najczęściej ilustrowanym przez wychowanków prawem była wolność wypowiedzi. Wychowankowie wskazywali, że nie mieli poczucia, że mogą z niej swobodnie korzystać w każdej chwili.

Czwarty i ostatni blok zajęciowy poświęcony był prawom proceduralnym i umiejętnościom korzystania z praw człowieka po opuszczeniu placówki resocjalizacyjnej. Pracownicy HFPC położyli szczególny nacisk na prawo wychowanków do skargi, pytając wychowanków o ich doświadczenia z tą instytucją. Żaden z uczestników zajęć nie miał doświadczenia w składaniu formalnej skargi. Jedynie jedna z dziewcząt skarżyła się na wychowawcę do dyrektora. Złożona przez nią skarga nie była jednak formalna, miała raczej charakter nieformalnej rozmowy.

Niestety, z dyskusji z uczestnikami warsztatów wynikało jednak, iż, ich zdaniem, nie warto składać skarg. Wskazywali, że, ich zdaniem, ewentualna wygrana z zakładem jest bardzo mało prawdopodobna. Sam fakt złożenia skargi może stać się zaś pretekstem do szykanowania wychowanka przez personel placówki. Żaden z uczestników zajęć nie był w stanie jednak podać konkretnego przykładu takiej sytuacji.

W dalszej części zajęć młodzież pracowała z dokumentami, z którymi potencjalnie mogła spotkać się przy opuszczeniu placówki. Tym samym poznała przesłanki otrzymania pomocy na zagospodarowanie, usamodzielnienie oraz kontynuowania nauki. Warsztat w tym względzie miał na celu pokazanie wychowankom placówki, że starając się o taką pomoc muszą spełniać określone warunki. Powinni więc mieć umiejętność czytania dokumentów napisanych językiem prawnym, poruszania się po nich i identyfikacji potencjalnych

problemów. Zadanie to nie należało do najłatwiejszych. Wychowankowie wskazywali bowiem, że do tej pory nie przywiązywali wagi do treści dokumentów. Na ogół podpisywali je bez czytania. Wobec tego pracownicy HFPC starali się pokazać im, jakie konsekwencje mogą wynikać na skutek podpisania umowy zawierającej niekorzystne lub niejasne zobowiązania.

Ostatni z warsztatów był dla wychowanków placówki również okazją do spotkania z prawnikiem i indywidualnej rozmowy z nim na interesujący ich temat, np. kwestii uprawnień policji, praw osoby zatrzymanej, uzyskania alimentów czy możliwości otrzymania lokalu socjalnego.

Przedostatnim aspektem warsztatów było przygotowanie plakatów obrazujących najważniejsze z praw wychowanków. Posłużyły one pracownikom HFPC, jako inspiracja do przygotowania plakatów obrazujących najważniejsze z praw dziecka przebywającego w placówce dla nieletnich. Plakaty, w wersji dla dziewcząt oraz chłopców, wedle wskazań HFPC, przygotowała dr hab. Lucyna Talejko – Kwiatkowska, prof. nadzw. Uniwersytetu Artystycznego w Poznaniu⁷. Obrazowały one w przystępny sposób najważniejsze z uprawnień wychowanków placówek dla nieletnich: prawo do informacji, wolność wypowiedzi, prawo do prywatności, prawo do nauki, wolność wyznania, wolność od tortur, niehumanitarnego i poniżającego traktowania, a także prawo do skargi. Zostały one wydane nakładem HFPC, a następnie wysłane do wszystkich zakładów poprawczych w Polsce, a także niektórych młodzieżowych ośrodków wychowawczych.

⁷ Plakaty dostępne są pod adresem: <http://www.hfhr.pl/wp-content/uploads/2018/11/plakat-fh-girl-7-RGB-1-1.jpg> oraz <http://www.hfhr.pl/wp-content/uploads/2018/11/plakat-fh-boy-7-RGB-1-1.jpg>

Warsztaty w obu placówkach zakończyły się ewaluacją. Wykazała ona, że uczestnicy pozytywnie ocenili zajęcia. Uznawali, że pomogły im one w lepszym rozumieniu ich praw w codziennym życiu.

W obu przypadkach po skończonym cyklu zajęć w każdej placówce pracownicy HFPC przeprowadzili rozmowy z dyrektorami placówek. Przekazali im ich bieżące spostrzeżenia, a także prośby wychowanków. Te, pojawiły się zwłaszcza w grupie dziewcząt. Zwróciły one uwagę na szereg problemów dotyczących zapewnienia im prawa do prywatności. Wśród nich wymieniły niepukanie przez personel do drzwi pokoiów przed wejściem do nich, sprawdzanie zawartości szafek bez ich obecności, a także brak możliwości wglądu w opinie i dokumenty ich dotyczące. Dyrektor zobowiązał się poruszyć te problemy w trakcie spotkania z radą pedagogiczną.

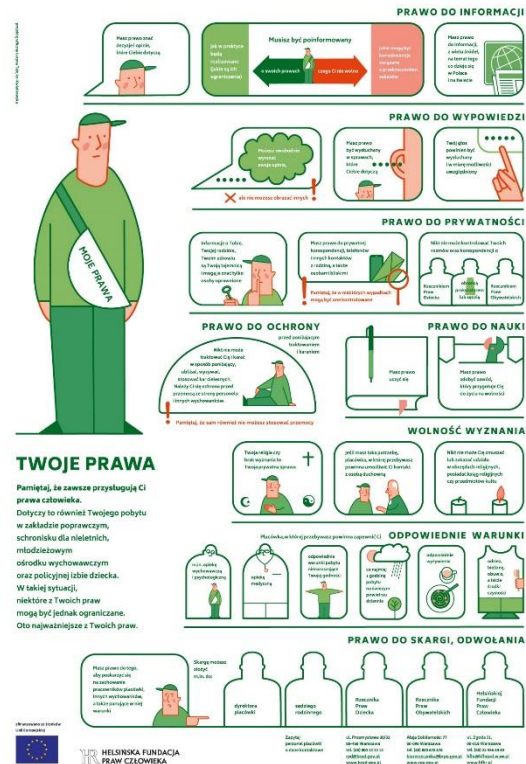
Najpoważniejszym z problemów wskazanych przez wychowanki była jednak kwestia kontroli osobistej prowadzonej wobec dziewcząt powracających z przepustek i urlopów. W ich ocenie przeprowadzony w placówce sposób dokonywania kontroli osobistych w znaczny sposób naruszał ich intymność i godził w poczucie godności. Kwestia ta została poruszona przez pracowników HFPC w trakcie warsztatów dla pracowników placówki, a także w bezpośredniej rozmowie z dyrektorem placówki. Zaowocowało to zmianą sposobu dokonywania kontroli osobistych jeszcze w trakcie trwania samego projektu. Na zmianę tę zwróciły uwagę same wychowanki placówki.

WNIOSKI

Warsztaty wykazały problem z rozumieniem podstawowych pojęć z zakresu praw człowieka i praw dziecka, a także możliwości ich stosowania w życiu codziennym. Dotyczyło to zarówno pracowników, jak i wychowanków placówek. Wychowawcy traktowali wiedzę o prawach człowieka oraz prawach dziecka w sposób formalny. Przepisy wymagały, aby wychowankowie znali swoje prawa. Wychowankowie podpisywali więc dokument dowodzący, że zapoznali się z regulaminem placówki. Dokumenty te służyły więc bardziej stworzeniu alibi na potrzeby podmiotów monitorujących placówkę resocjalizacyjną, niż faktycznej pomocy osobom w niej przebywającym. Wydawać by się mogło, że dorosłym nie zależało na tym, żeby młodzież wiedziała o swoich prawach i z nich korzystała.

Dodatkowo w obu zakładach w trakcie trwania projektu pojawiły się komentarze niektórych wychowawców, że młodzież zaczęła upominać się o swoje prawa. W ich tonie wybrzmiewał brak zadowolenia z tego powodu. Zwracano uwagę, że wychowankowie stali się roszczeniowi i zbyt pewni siebie.

Pracownicy HFPC próbowali argumentować, że z punktu widzenia dziecka i jego procesu resocjalizacji nie musi być to złe. Lepiej wypuścić z placówki człowieka, który zna swoje prawa i wie, że może z nich korzystać niż takiego, który będzie chował głowę w piasek.

Cała ta sytuacja pokazała również, jak ważne jest budowanie świadomości pracowników. Stworzenie dla nich regularnej oferty szkoleń rozwijających ich wiedzę na temat praw człowieka i ich zastosowania w codziennej pracy. Uwydatniła również, że wychowankowie placówek żądni są wiedzy na temat swoich praw, chcą je znać i z nich skorzystać. Nie otrzymują jednak odpowiedniej edukacji w tym zakresie. Brakuje im odpowiednich materiałów dydaktycznych, ulotek oraz plakatów obrazujących podstawowe prawa dziecka. Wyjątek od tej reguły stanowił zakład poprawczy w Studzieńcu. Opracowana w nim ulotka mogłaby posłużyć za wzór dla innych placówek. Obrazowała ona w przystępny sposób najważniejsze prawa i obowiązki wychowanka, mapę placówki oraz rozkład dnia.

Innym z wniosków projektu w tym zakresie była niewątpliwie zauważalna poprawa udziału wychowanków placówek w życiu placówki. W szczególności poprzez zwiększenie liczby sytuacji, w których ich głos jest brany pod uwagę w procesie decyzyjnym. Niestety w Polsce brakuje wciąż tradycji podmiotowego traktowania dzieci. Dobitnie artykułuje to deklaracja uczyniona przez Rząd Polski do art. 12 Konwencji o prawach dziecka. Wskazuje ona, że wykonywanie przez dziecko jego prawa określonego w art. 12 Konwencji następuje z poszanowaniem władzy rodzicielskiej, zgodnie z polskimi zwyczajami i tradycjami dotyczącymi miejsca dziecka w rodzinie i społeczeństwie.

Tymczasem z rozmów z wychowankami wynikało, że dotychczas mieli oni możliwość współdecydowania jedynie w przedmiocie sposobu spędzania wolnego czasu w grupie, a także przygotowania indywidualnego planu usamodzielniania. Ten ostatni element wynika jednak bezpośrednio z przepisów prawa.

W tym aspekcie projekt uwidoczniał również, że dialog dyrekcji oraz wychowanków może doprowadzić do poprawy komfortu ich pobytu i zminimalizować negatywne konsekwencje stosowanych procedur bezpieczeństwa. Pokazało to, że wspólne ustalenie zasad może mieć walor edukacyjny i w praktyce może stać się skuteczniejsze od jednostronnie wprowadzanych reguł. Dyrekcja placówek powinna więc stworzyć swoim wychowankom jak najszersze pole do wypowiedzenia swojego zdania, poprzez regularne spotkania, czy nawet powołanie samorządu wychowanków.

Warsztaty pozwoliły jednocześnie na udowodnienie wychowankom, jak ważne są dla nich prawa proceduralne, bez których prawa materialne byłyby pustymi deklaracjami. W tym aspekcie najważniejsze efekty miały zajęcia poświęcone prawu do skargi. Zarówno te, które przeprowadzono wśród pracowników placówki, jak i te, które przeprowadzono wśród jej wychowanków.

Pokazały one konieczność budowania wśród dorosłych wymogu podmiotowego traktowania dziecka. Tak, aby złożona przez niego skarga nie była dla pracownika placówki przejawem zagrożenia, krytyki skierowanej przeciw dorosłym, lecz ważnym sygnałem lęku i pojawiającego się problemu po stronie dziecka.

REINTEGRACJA WYCHOWANKÓW PLACÓWEK RESOCJALIZACYJNYCH

Znaczenie pojęcia „reintegracja” nie wszystkim może wydawać się jasne. Na pierwszy rzut oka jawi się ono jako synonim zwrotu „usamodzielnianie”. Jest to jednak przekonanie błędne. Reintegracja bowiem to nie tylko nauka dorosłości, ale przede wszystkim powrót do społeczeństwa, szkoła pełnienia nowych ról społecznych, odreagowanie na pozabawienie wolności.

Problem ten od lat budzi zaniepokojenie osób zaangażowanych w tematykę praw dziecka przebywającego w placówce resocjalizacyjnej. Pojawiające się w tej mierze głosy wskazywały na systemowy problem braku spójnej polityki państwa w tym obszarze.

Refleksja ta zmusiła HFPC do przeprowadzenia w ciągu niniejszego projektu analizy obowiązujących uregulowań prawnych, a także literatury na ich temat. Dodatkowo HFPC przeprowadziła osiem spotkań z ponad trzydziestu pięciu osobami zaangażowanymi w system resocjalizacji nieletnich - pracownikami zakładów poprawczych i młodzieżowych ośrodków wychowawczych⁸, wychowawcami pieczy zastępczej, pracownikami organizacji pozarządowych, a także innymi ekspertami w tym zakresie.

Odbyte spotkania a także analiza *desk research* pozwoliła HFPC na przygotowanie raportu obrazującego najważniejsze zagadnienia związane z tematyką reintegracji⁹.

Przygotowany dokument pokrótce omawiał zagadnienia systemu resocjalizacji nieletnich. Prezentował międzynarodowe standardy poświęcone zagadnieniu reintegracji, włączając w to Konwencję o Prawach Dziecka, a także zalecenia i rekomendacje Rady Europy oraz Organizacji Narodów Zjednoczonych.

W dalszej części omawiał standard krajowy, prezentując najważniejsze, z punktu widzenia wychowanków placówek resocjalizacyjnych, instytucje ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich oraz ustawy o pomocy społecznej. Opisywał sposoby osvajania wychowanków tych placówek z pobytem na wolności, a także dostępne im świadczenia wspierające usamodzielnienie. Precyzyjnie omówił przesłanki uzyskania świadczeń z pomocy społecznej, a także ewentualne możliwości utraty prawa do nich.

Gros z jego treści poświęcone było analizie obecnych uwarunkowań faktycznych i prawnych. HFPC postarała się o zdiagnozowanie istniejącej sytuacji dotyczącej placówek resocjalizacyjnych. W trybie ustawy o dostępie do informacji publicznej uzyskała informację o liczbie wychowanków, którzy przebywali w 2017 r. w placówkach resocjalizacyjnych, a także tych, którzy je opuścili. Tak uzyskane dane porównane zostały z danymi otrzymanymi z Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej. Pozwoliło to na oszacowanie skali wykorzystania obecnych rozwiązań prawnych przez populację osób opuszczających placówki resocjalizacyjne.

Informacje uzyskane z MRPiPS pozwoliły jednocześnie na porównanie środków pieniężnych wydatkowanych przez Polskę na świadczenia wspierające reintegrację wychowanków zakładów poprawczych ze środkami przeznaczonymi na samo funkcjonowanie zakładów. Ich wynikiem było wskazanie na znaczną dysproporcję środków przeznaczanych na reintegrację wychowanków placówek, w porównaniu z tymi, które przeznaczane są na ich wcześniejszą izolację.

Dodatkowym wyzwaniem, przed którym stanęła HFPC opracowując przedmiotowy *policy paper*, była próba odpowiedzi na pytanie o skuteczność oddziaływań reintegracyjnych. Było to szczególnie utrudnione z uwagi na brak systemowego obowiązku monitorowania sytuacji byłych wychowanków placówek resocjalizacyjnych. Za pewną wskazówkę mogły służyć jedynie badania przeprowadzone kilka lat temu przez Instytut Wymiaru Sprawiedliwości na próbie byłych wychowanków zakładów poprawczych oraz raport Najwyższej Izby Kontroli poświęcony młodzieżowym ośrodkom wychowawczym. Zawarte w nich informacje dotyczące skuteczności oddziaływań resocjalizacyjnych poddały w wątpliwość dalsze funkcjonowanie systemu w tym kształcie.

---

⁸ Dalej: placówki resocjalizacyjne

⁹ Raport dostępny jest w tym miejscu: <http://www.hfhr.pl/wp-content/uploads/2018/12/raport-reintegracja.pdf>

Policy paper uwypukliło również potrzebę systemowego badania skuteczności oddziaływań resocjalizacyjnych. Wskazało, że niedostatek systemowych działań w zakresie badania skutków oddziaływań resocjalizacyjnych wiąże się z brakiem ich ewaluacji. Pozbawia to personel placówek cennych informacji pozwalających na poprawę jakości oddziaływań resocjalizacyjnych względem kolejnych pokoleń wychowanków. Organy odpowiedzialne za prowadzenie systemu nie w pełni mają zaś możliwości porównywania poszczególnych placówek na podstawie obiektywnych kryteriów, wyciągania wniosków o charakterze systemowym i promowania tych z nich, które prowadzą najlepszą pracę.

Efektom takiego działania jest próba dokonywania samodzielnej ewaluacji przez poszczególne placówki resocjalizacyjne, na podstawie odmiennych metodologii i z różną skutecznością. Nie pozwala to na budowanie w oparciu o nie jakichkolwiek wniosków na przyszłość.

Opracowanie HFPC odnosiło się również do organizacji całego systemu resocjalizacji nieletnich. Wskazywało na wielość podmiotów, które wpływają na jego kształt. Zakresy ich zainteresowania przenikają się, krzyżują, a niekiedy wzajemnie wykluczają. Utrudnia to ich kompleksowe działanie, współpracę i koordynację. W takim wypadku zamiast systemu działania, otrzymujemy zespół instytucji działających na różnych płaszczyznach, kierujących się różnymi przesłankami, nastawionych na osiągnięcie innych rezultatów. Efektem jest rozchodzenie się wzajemnych działań, niespójność przyjętych rozwiązań, a w końcu stracenie z perspektywy finalnego rezultatu: poprawy bytu dziecka, ucznia, wychowanka placówki resocjalizacyjnej, młodego dorosłego wkraczającego w samodzielne życie.

W dalszej części swojej analizy HFPC skupiła się na omówieniu dostrzeżonych zagrożeń w zakresie istniejących form osławiania wychowanków placówek resocjalizacyjnych z wolnością, a także dostępnych im świadczeń wspierających ich reintegrację.

W tym celu HFPC zwróciła w szczególności uwagę na ustawowe limitowanie instytucji osławiających wychowanka z wolnością¹⁰, jedynie do populacji wychowanków zakładów poprawczych. Pozbawia to wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych, a więc ponad 80% nieletnich przebywających w systemie, jakichkolwiek form osławiania ich z wolnością. W ocenie HFPC, założeniem istniejącego systemu jest więc preferencja izolacji wychowanków względem ich osławiania z rzeczywistością. Systemowo lekceważy się przy tym fakt, iż każdy wychowanek placówki resocjalizacyjnej prędzej czy później opuści ją wskutek ukończenia określonego wieku. Takie podejście ma określone konsekwencje. Wychowanek, który w trakcie pobytu w placówce nie korzystał z możliwości dłuższego pobytu poza jej murami, znalezienia pracy i mieszkania, może nie być należycie przygotowany do jej opuszczenia i życia w środowisku wolnościowym.

Bardzo dużym problemem pozostają także liczne kryteria formalne, ograniczające pulę osób korzystających ze świadczeń wspierających reintegrację. Wśród nich wymienić należy kryterium dochodowe, konieczność przebywania w placówce resocjalizacyjnej przez co najmniej rok, jak również wymóg przedłożenia w odpowiednim czasie indywidualnego programu usamodzielnienia.

Efektom ich oddziaływania jest znaczne ograniczenie puli osób korzystających z poszczególnych świadczeń. Pomoc nie trafia koniecznie do osób jej potrzebujących, lecz do tych, które spełniają określone kryteria. Dodatkowo nie zawierają one w sobie jakiegokolwiek formy uznania administracyjnego, pozwalającej w sposób elastyczny, łagodzić ich wymogi. W prosty sposób prowadzi to do pozbawienia wielu osób potrzebujących wsparcia należytej pomocy.

---

¹⁰ Takich jak czasowe umieszczenie wychowanka placówki poza jej obszarem, a także umieszczenie w hostelu.

W rezultacie wychowankowie są pozostawieni sami sobie. Opuszczają miejsca, w których mieli zapewniony dach nad głową, wyżywienie, opiekę medyczną, pomoc psychologiczną, szkolenie zawodowe i wiele innych świadczeń. Miejsca te zmuszały ich do funkcjonowania w określonych ramach. Pozbawienie ich jakiegokolwiek wsparcia tuż po wyjściu na wolność w istocie równa się rzuceniu na głęboką wodę i obserwowaniu, którzy wypłyną, a którzy pójdą „na dno”, powracając do środowisk, z których trafili do placówek resocjalizacyjnych, podejmą się zachowań społecznie niepożądanych, czasem przestępnych. Dokument opracowany przez HFPC wskazuje, że to prosta droga do powstawania szeregu innych problemów społecznych, nawarstwiania ich, przenoszenia ich na rodzinę i otoczenie, swoistej wymiany międzypokoleniowej.

W swej publikacji HFPC odniosła się również do kształtu samych świadczeń, wskazując na ich niedostosowanie do potrzeb samych wychowanków. Przykładowo wskazała, że wątpliwe jest, czy kwestia usamodzielniania wychowanków placówek resocjalizacyjnych powinna się skupiać tylko i wyłącznie na kwestii kontynuowania przez nich nauki. Tego rodzaju świadczenie ma przede wszystkim sens w wypadkach, w których nieletni opuszcza placówkę resocjalizacyjną bez ukończenia określonej szkoły. Obecnie obowiązujące przepisy ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich pozwalają im na pozostanie w placówce i dokończenie określonego etapu nauki, a więc np. II klasy liceum. Nie są oni już jednak uprawnieni, aby kontynuować edukację w III i IV klasie liceum.

Wydaje się, że działania państwa powinny zmierzać bardziej do zapewnienia wychowankom możliwości ukończenia pełnego etapu edukacji, poprzez premiowanie tych, którzy kontynuują dany etap, mimo konieczności opuszczenia placówki, a także umożliwienie im dłuższego, dobrowolnego pozostania w placówce albo powiązaniem z nią hostelu, w celu zakończenia etapu nauki.

Dodatkowo HFPC wskazała, że samo kontynuowanie nauki wcale nie musi łączyć się z faktyczną reintegracją. Obecny kształt tego świadczenia skłania wręcz osoby usamodzielniane do podejmowania nauki jedynie *pro forma*, tylko i wyłącznie w celu uzyskania stosownego zaświadczenia o kontynuowaniu nauki. Dodatkowo wcale nie musi przyczyniać się do osiągnięcia sukcesu reintegracyjnego. Nauka często koliduje bowiem z podejmowaniem pracy i szukaniem samodzielnych źródeł utrzymania.

Gros miejsca w raporcie zostało również poświęcone tematyce mieszkań socjalnych, a w szczególności braku odpowiednio skalibrowanej oferty takich mieszkań skierowanej do potrzeb byłych wychowanków placówek resocjalizacyjnych.

Z ustaleń HFPC wynikało, że nie ma jednolitego standardu dostępności mieszkań socjalnych dla osób opuszczających placówki resocjalizacyjne. Każdorazowo kwestię tę reguluje właściwa gmina aktem prawa miejscowego. Zdecydowana większość z nich uzależnia możliwość ubiegania się o lokal socjalny od faktu zamieszkiwania na terenie danej gminy przez określony czas przed umieszczeniem w placówce. Jeśli wychowanek wychował się więc w Końskich, to nie ma szans na to, aby mógł otrzymać przydział mieszkania socjalnego w Warszawie. Nawet jeśli ostatnie 3 lata spędził w placówce znajdującej się w sąsiedniej gminie, a w samej Warszawie podjął zatrudnienie.

Podejście to oznacza w istocie zamknięcie szans na uzyskanie mieszkania socjalnego przez wszystkie te osoby usamodzielniane, które nie chcą wracać do swojego środowiska i chciałyby zacząć nowe życie w innym miejscu albo pochodzą z mniejszych miejscowości, gdzie jest niewiele mieszkań socjalnych.

Dodatkowo problemem jest różny standard dostępności lokali mieszkalnych dla osób opuszczających placówki resocjalizacyjne. Zdecydowana większość gmin w ogóle nie porusza tego zagadnienia w swoich uchwałach dotyczących dysponowania zasobem mieszkaniowym gminy. W takim wypadku uzyskanie lokalu socjalnego uzależnione jest od spełnienia ogólnych przesłanek dotyczących dochodu na członka

rodziny, metrażu obecnego lokalu etc. Jedynie niektóre samorządy wskazują wprost w swoich uchwałach, że byli wychowankowie zakładów poprawczych oraz młodzieżowych ośrodków wychowawczych mogą ubiegać się o przyznanie lokalu socjalnego. Inne, mimo skrupulatnego wyliczenia osób mających *ex lege* prawo o ubieganie się o lokal socjalny, takich jak samotne matki, wychowankowie pieczy zastępczej, celowo pomijają wychowanków placówek resocjalizacyjnych. Dodatkowo jedynie kilkanaście samorządów w Polsce przyznaje usamodzielnianym wychowankom placówek resocjalizacyjnych jakąkolwiek preferencję w uzyskaniu mieszkania socjalnego.

Efektom słabej dostępności mieszkań socjalnych i braku polityki państwa w tym obszarze jest zwalnianie wychowanków placówek resocjalizacyjnych do schronisk dla bezdomnych, domów samotnej matki, a nawet przedłużania pobytu w miejscu pozbawienia wolności, mimo formalnych podstaw do zwolnienia.

Pewną odpowiedzią na ten problem mogłaby być idea mieszkań chronionych treningowych. Przeznaczone są one dla osób pełnoletnich, które ze względu na trudną sytuację życiową, wiek, niepełnosprawność lub chorobę potrzebują wsparcia w funkcjonowaniu w codziennym życiu, ale nie wymaga usług w zakresie świadczonym przez jednostkę całodobowej opieki, w szczególności m.in. opuszczające „zakład dla nieletnich”.

Mieszkania te są formą pomocy społecznej przygotowującą pod opieką specjalistów osoby tam przebywające do prowadzenia samodzielnego życia lub wspomagającą te osoby w codziennym funkcjonowaniu. Mogą one być prowadzone przez każdą jednostkę organizacyjną pomocy społecznej lub organizację pożytku publicznego i w zależności od celu udzielania wsparcia prowadzone jest, jako mieszkanie chronione treningowe lub mieszkanie chronione wspierane.

Dostępność takich mieszkań jest jednak relatywnie niska. Wedle danych Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej w 2017 r. skorzystało z nich zaledwie 13 osób z 6 placówek o charakterze resocjalizacyjnym.

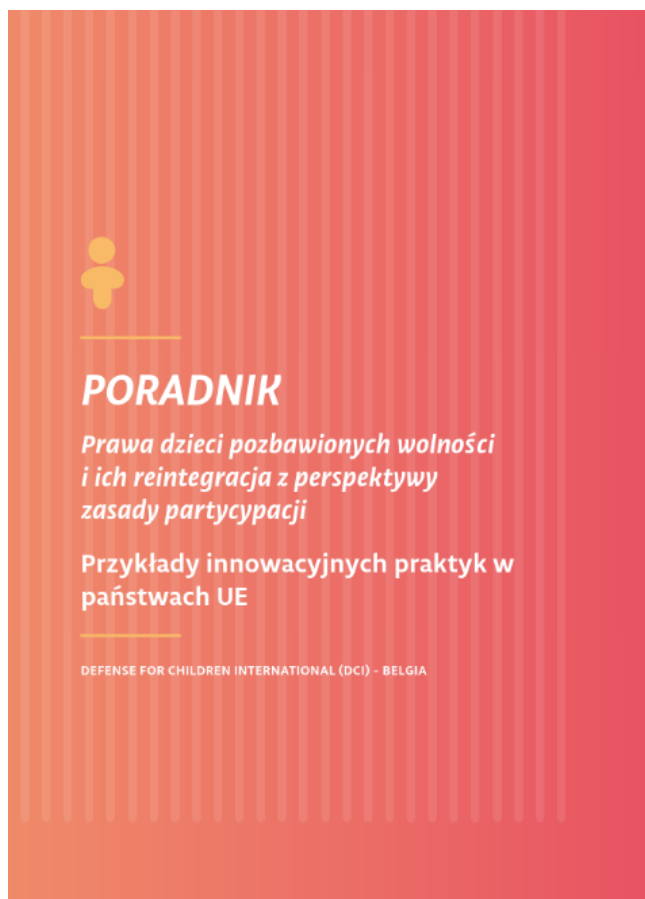
WNIOSKI

Istniejące uregulowania prawne, organizacja wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich, kształt i funkcja placówek resocjalizacyjnych, a także dostępne im świadczenia wspomagające usamodzielnienie nie tworzą spójnego systemu usamodzielniania. Działania Rzeczypospolitej Polskiej w tym obszarze pozbawione są spójnej wizji, koordynacji, synergii i wymiany doświadczeń. Prowadzi to do ograniczenia roli państwa w procesach wspierających usamodzielnienie, rozmijania się poszczególnych polityk w tym obszarze i nieodpowiedniego adresowania istniejących form wsparcia.

Efektom tych zaniedbań jest narażenie sporej części nieletnich, opuszczających placówki resocjalizacyjne, na brak możliwości zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych. W rezultacie nieletni ci bardziej podatni są na stanie się częścią tak niepożądanych zjawisk społecznych jak przestępczość, bezdomność czy ubóstwo.

Zaistnienie tych zjawisk w prostej linii oznacza zmarnowanie setek milionów złotych przeznaczanych każdego roku na opiekę instytucjonalną nad dziećmi stwarzającymi problemy wychowawcze. Jednocześnie w nieunikniony sposób wiąże się z koniecznością budowania kolejnych programów społecznych i wydatkowania na nie nowych środków finansowych.

Wysiłku tego można byłoby uniknąć, tworząc spójny system opieki resocjalizacyjnej, w odpowiedni sposób ważący proporcje pomiędzy opieką instytucjonalną i następczą, odpowiadający potrzebom

osób opuszczających placówki resocjalizacyjne i zachęcający je do kontynuowania pracy wykonanej w takich placówkach.

Z tego powodu Helsińska Fundacja Praw Człowieka postanowiła podzielić się swoimi wątpliwościami z Prezesem Rady Ministrów. HFPC ufa, że przedstawione przez nią wątpliwości i uwagi staną się przyczynkiem do podjęcia szerszej dyskusji na temat obecnego kształtu systemu resocjalizacji nieletnich, a także istniejących form wsparcia nieletnich je opuszczających. Z tych samych względów HFPC przesłała treść swojego opracowania do Rzecznika Praw Dziecka, Rzecznika Praw Obywatelskich oraz Prezesa Najwyższej Izby Kontroli.

PORADNIK – PRAWA DZIECI POZBAWIONYCH WOLNOŚCI I ICH REINTEGRACJA Z PERSPEKTYWY ZASADY PARTYCYPACJI

Ostatnim z zadań, przed którymi stanęła w przedmiotowym projekcie HFPC było przygotowanie polskiego wydania poradnika¹¹ poświęconego wdrażaniu idei partycypacji dzieci w prace placówki resocjalizacyjnej. Poradnik ten jest najistotniejszym rezultatem realizacji projektu *Children's Rights Behind Bars 2.0*.

Podzielono go na szereg niezależnych części. W części pierwszej przedstawiono zarys kontekstu, w jakim prowadzono działania w każdym kraju, oraz krótką prezentację sytuacji dzieci pozbawionych wolności, jak również mapę ośrodków detencyjnych dla dzieci, funkcjonujących w ramach wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich.

W części drugiej opisano obszary działania w formie ogólnej prezentacji wdrożonych działań. W kolejnej części można znaleźć bardziej konkretne narzędzia praktyczne, nazwane arkuszami koncepcji.

Arkusze koncepcji zostały opracowane tak, aby pomóc ekspertom zajmującym się prawami dzieci, we wdrażaniu działań ukierunkowanych na rozwój potencjału ekspertów, uczestnictwo i upodmiotowienie dzieci pozbawionych wolności oraz poprawę procesu reintegracji.

Podręcznik ilustruje innowacyjne i praktyczne metody pracy z dziećmi i pracownikami placówek. Ujęte w nim arkusze koncepcji stanowią dla przyszłych trenerów prowadzących warsztaty z praw dziecka cenną wskazówkę na temat potencjalnych narzędzi pracy, ćwiczeń, przygotowania się do nich oraz wyprowadzania z nich wniosków o charakterze systemowym.

¹¹ Poradnik dostępny jest w tym miejscu: http://www.hfhr.pl/wp-content/uploads/2018/12/EU-handbook_PL_low-interactive-3.pdf

HFPC ma nadzieję, że stanie się on przydatnym narzędziem dla wszystkich tych osób, które zajmują się prawami dziecka.

**PUBLIKACJA FINANSOWANA
ZE ŚRODKÓW UNII EUROPEJSKIEJ**

HR HELSIŃSKA FUNDACJA
PRAW CZŁOWIEKA

